

Vasilij Melik

NEMCI IN SLOVENCİ (1815–1941)

Referat na znanstvenem posvetovanju Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne 29. okt. 1990 v Ljubljani

Na ozemlju današnje Slovenije je v začetku 19. stoletja kmečko prebivalstvo večinoma govorilo samo slovensko. Pomembnejši kraji, trgi in mesta so bili dvojezični, v njih se je govorilo nemško in slovensko, če za potrebe tega razpravljanja izpustimo vlogo italijanščine v zahodnih delih Slovenije. Jezik pogovora in korespondence višje družbe in dela meščanstva je bila nemščina, ne glede na to, kakšen je bil materinski jezik ali poreklo teh ljudi. Vsi, tudi rojeni in zavedni Slovenci so laže pisali in govorili nemško kakor slovensko. Nemške so bile vse šole razen osnovnih, pa tudi te niso bile vselej in povsod samo slovenske. Nemški so bili časopisi in časniki. Nemščina je bila jezik uradov in sodišč. Razmišljanja o tem, koliko je bilo v kakem večjem mestu Nemcev in Slovencev, so verjetno zgrešena. Koristneje bi bilo vedeti, koliko prebivalcev je znalo samo en jezik in koliko jih je obvladalo oba. Isto mesto se je lahko zdelo na živilskem trgu povsem slovensko, v gosposkem lokalu, kot je bil Casino-Verein, pa povsem nemško. Josip Vošnjak, rojen v tridesetih letih v obrtniški družini v trgu Šoštanj, je napisal v svojih spominih: »V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848.«¹

Med avstrijskimi dednimi deželami je bila Kranjska tako zelo slovenska, da je bila slovensčina posebna značilnost dežele in da sta bila izraza »kranjski jezik« in »kranjsko ljudstvo« pogosto sinonim za »slovenski jezik« in »slovensko ljudstvo«. Ponos na to posebnost je prešel tudi na plemstvo in deželne stanove.

V drugi polovici 18. stoletja so se začela v habsburških deželah moderna narodna gibanja. Slovensko narodno gibanje si je postavilo kot namen izoblikovanje slovensščine v jezik, ki ga bo uporabljala tudi višja družba. V prvi polovici 19. stoletja je zajelo šele majhen del izobraženstva in meščanstva. Del je kazal simpatije tako slovenskemu gibanju kot tudi nemški kulturi. Položaj nemščine še ni bil ogrožen. Slovensko in nemško gibanje si še nista stala sovražno nasproti.

V revolucionarnem letu 1848 se je slovensko gibanje spremenilo iz kulturnega v politično. Zahtevalo je, da se vse slovensko ozemlje združi v eno deželo in da dobi ta dežela avtonomijo in lasten deželni zbor. Pomembno prelomnico je prinesla uvedba slovensščine kot učnega predmeta v gimnazije. Izobraženecem je postalo zdaj lažje, govoriti in pisati slovensko.

Odločilno obdobje slovensko-nemških nacionalnih odnosov se je začelo z obnovo ustavnega življenja leta 1861. V naslednjih letih sta se oblikovali na slovenskem ozemlju dve stranki. Slovensko stranko so poimenovali nasprotniki kar na kratko »narodna stranka« (die nationale Partei) ali pejorativno »narodno-klerikalno stranko« (die national-klerikale Partei). Druga stranka ni bila nacionalna. Združevala je vse nasprotnike slovenske stranke: ljudi z nemškim prepričanjem pa ljudi slovenske materinščine ali slovenskega rodu, ki so se zavzemali za staro prednost nemščine kot jezika kulturne tradicije, ki jim je bila slovenska stranka preveč radikalna, preveč opozicijska, prenapeta, klerikalna, ki jih je motila slovanska usmerjenost slovenskega gibanja. Ta široka koalicija najrazličnejših nazorov in pogledov si je dala ime ustavoverne stranke (die verfassungstreue, die konstitutionelle Partei). V šestdesetih in sedemdesetih letih je bila večinoma tudi vladna stranka.

V volilnih bojih teh desetletij se je odvijala nacionalno-politična diferenciacija prebivalstva na Slovenskem. Kmečki volilci so se že januarja 1867 odločili za slovensko stranko. Drugače pa je bilo v mestni kuriji. Na Kranjskem sta bili ustavoverna in slovenska stranka

¹ Josip Vošnjak, Spomini. Ljubljana 1982, str. 16.

nekako enako močni, na Štajerskem pa je slovenska stranka v tem času razvila v mestih le skromno aktivnost, tako da je stara prednost nemškega pogovornega jezika ostala in večina je brez težav pripadla ustavoverni stranki. Kranjska je bila z nastopom Taaffejeve vlade priznana za slovensko deželo, slovenska stranka je osvojila mesta in ustavoverci so opustili volilni boj. Po občevalnem jeziku je imelo v deželi le Kočevje nemško večino, sicer pa se je za nemščino odločila petina prebivalstva leta 1880 samo v Ljubljani in Novem mestu, pozneje pa tudi tod ne. Na Spodnjem Štajerskem Taaffejeva vlada ni prinesla bistvene spremembe. Po občevalnem jeziku so imeli Nemci večino v vseh mestih in v tretjini trgov. Volilci ustavoverne stranke so tekom časa, ne glede na svoj materinski jezik in poreklo, sprejeli nemško narodno zavest in ustavoverna stranka je prerasla v nemško. Nacionalno-politična diferenciacija se je spreminjala v nacionalni boj, v del nemško-slovanske hladne vojne. Nacionalni boj je bil vedno ostrejši in sovražnejši. Slovenizacijo Slovencev je nemška stran večinoma sprejemala negativno in jo vrednotila kot zmanjševanje nemškega posestnega stanja.

Leta 1850 je pisal Anastazij Grün, grof Anton Alexander Auersperg: »Kakor vsak posameznik, tako ima vsaka narodnost (Nationalität) neokrnjeno pravico do svobodnega razvoja na področju olike in omike, pravico doseči stopnjo, ki je primerna njeni nadarjenosti, njeni notranji življenjski zmožnosti in njenim potrebam«. Vendar pa je bil mnenja, da mora naše (= slovensko V. M.) ljudstvo (Volk) opraviti še morda kratko učno dobo in da pri tem ne bo moglo pogrešati nemške omike . . . S tega stališča se kaže poslanstvo germanstva na slovanskih tleh kot sicer neodvrtljivo, toda koristno, vsekakor pa prehodno, saj izpolnjeni namen pomeni obenem njegov konec.«² Dvanajst let pozneje niso bile Auerspergove simpatije do slovenskega jezika nič več tako prijazne. V kranjskem deželnem zboru je dejal: »Kranjska . . . leži . . . z vso etnografsko skupino Slovencev na nemškem kulturnem ozemlju . . . Tako je bilo in tako je, in, če Bog da, tako naj tudi ostane.«³ Ogorčen je bil nad prvo deželnozborsko interpelacijo v slovenskem jeziku, »vloženo od ljudi, ki vsi boljše razumejo nemščino kot tisto spačeno slovensko latovščino (Kauderwälsch).«⁴

Ob prelomu stoletja je državnozborski debati o ustanovitvi univerze v Ljubljani celjski poslanec dr. Pommer končal svoj govor z besedami: »Čez sto let pridite spet s takim nujnim predlogom. Takrat bo morebiti mogoče ustanoviti slovensko univerzo, potrebe, zlasti pa nujne potrebe pa po mojem mnenju tudi tedaj ne bo.«⁵ V kranjskem deželnem zboru pa zastopniki veleposestva februarja 1898 postavljeni zahtevi po slovenski univerzi načelno niso ugovarjali. Grof Barbo je dejal: »Vedno smo branili pravice Nemcev na Kranjskem in bomo tudi v bodoče vselej nastopali za njihove pravice na Kranjskem, če jih bodo napadali. Branimo svoje stališče, pri tem pa nismo niti najmanj sovražniki slovenskega naroda (der slovenischen Nation). Želimo in privoščimo slovenskemu narodu kot takemu kulturni razvoj, ki ga bo usposobil, da bo dostojno nastopil na miroljubnem bojišču narodov, kjer pokaže vsak narod svoje najboljše, ne da bi s tem napadal druge narode. Gospoda moja! V naših vrstah vidite tudi potomce tistih, ki so stoletja vodili kranjsko ljudstvo (das Volk von Krain), ki ga niso vodili samo na področju kulture, temveč tudi na bojnem bolju, ki so v obrambi dežele in države skupaj z ljudstvom prelivali svojo kri. Potomci teh mož ne bodo nikdar stali slovenskemu narodu sovražno nasproti.«⁶

Pri štetjih prebivalstva in pri volitvah so Slovenci v prvem desetletju tega stoletja na severni meji doživeli marsikak poraz. Zaradi tega v njihovem splošnem razpoloženju ni prevladal optimizem, ki bi bil povsem upravičen zaradi ogromnega napredka slovenske kulture v zadnjih štiridesetih letih, temveč pesimizem, ki ga je povzročil strah pred germanizacijo in pred osamitvijo, pred tem, da bi jih drugi slovanski narodi kot najbolj ogrožene prepustili usodi. Iz tega občutka se je vedno bolj širila med Slovenci jugoslovanska ideja v različnih oblikah, predvsem pa misel, da bi se morali južni Slovani habsburške monarhije povezati v samostojno državno telo.

² Carniola, Zeitschrift für Heimatkunde, Laibach 1908, I. Jhrg, str. 196, 197.

³ Anastasius Grüns Werke in sechs Teilen, herausgegeben von Eduard Castle, Berlin 1909. Sechster Teil, str. 195, 196.

⁴ Breda Požar, Anastasius Grün in Slovenci. Maribor 1970, str. 43.

⁵ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes. XVII. Session (6. Dez. 1901), str. 7611.

⁶ Obravnave kranjskega deželnega zbora – Verhandlungen des krainischen Landtages. 39. zv., str. 457.

V nemški tabor je spadala velika večina plemstva, skoraj polovica meščanstva, in nekateri najbogatejši in najuglednejši prebivalci pomembnejših vasi. Nazori teh skupin so se močno spreminjali. Nekateri konservativni plemiči so bili v šestdesetih in sedemdesetih letih pristaši ustavoverne stranke, v Taaffejevem času pa so nekaj časa sodelovali s slovensko stranko. Grof Karl Hohenwart je bil četrto stoletja voljen s slovenske strani v državni zbor in je imel velik vpliv na slovensko politiko. Velike razlike so bile tudi med deželami in med posameznimi mesti. Še ob popisu prebivalstva 1869 so ne glede na obrazce v dveh jezikih (nemščini in slovenščini) v središču Ljubljane le nekateri hišni posestniki in družinski poglavarji zapisovali podatke v slovenščini. V letih 1868–1882 je bila slovenska stranka v ljubljanskem občinskem svetu v manjšini. Šele v osemdesetih letih je postal ljubljanski dnevni tisk v slovenščini močnejši od onega v nemščini. Slovensko zunanjo podobo je dobila Ljubljana šele po krvavih dogodkih septembra 1908. Obe najpomembnejši spodnještajerski mesti sta imeli nemško večino. Ta nemška večina se je iz mariborskega mesta širila tudi v okoliške občine, nemško Celje pa je ostalo omejeno na mestno občino, okolico pa je obvladovala slovenska stranka.

Glede nacionalne pripadnosti so Nemci priznavali svobodno odločitev, Slovenci pa so izvajali nacionalnost iz materinskega jezika in so smatrali vse rojene Slovence, ki so se odločili za nemštvo ali za »Nemcem prijazno« zavest (deutschfreundliche Slowenen), za nemčurje, nemškutarje, renegate, narodne izdajalce. Tako stališče je slovenski politiki v marsičem škodovalo. Slovenci so imeli prebivalce mest, ki so jih imeli Nemci za »nemška« ali »pranemška mesta« (urdeutsche Städte), za »potomce potujčenih Slovencev, večinoma ljudi, ki so se v nemških šolah navzeli nemškega duha in sovraštva do svojega lastnega rodu.«⁷

Po prvi svetovni vojni so Nemci v jugoslovanskem delu Slovenije postali manjšina. S slovenske strani je prišlo marsikje do neke vrste maščevalnih akcij. Mnogo nemških šol je bilo ukinjenih, premoženje mnogih nemških društev »nacionalizirano«. Z idejo nove jugoslovanske skupnosti je bila povezana tudi misel o potrebi kulturnega »prevrednotenja vseh vrednost«. Iz predstave, da je vseh slovenskih napak, pomanjkljivosti in neuspehov v preteklosti kriva odvisnost od nemške kulture, je zrasla zahteva, da se je treba popolnoma odtrgati od nemške kulture in se povezati z jugoslovanskim in francoskim prostorom. Nekaj korakov v to novo smer je bilo napravljenih, do pravega prevrata pa ni prišlo. Stare tradicije so se nadaljevale, dasi v skrčenem obsegu. Ker pa je postala v šolah francoščina glavni tuj jezik, je počasi izginjala podoba slovenskega izobraženca, ki se je seznanjal s tujo literaturo in znanostjo preko nemškega jezika.

V tem prispevku smo govorili predvsem o eni strani političnih odnosov. Celotna problematika Nemcev in Slovencev je bila seveda mnogo bolj obsežna, zelo komplicirana, polna nasprotij, negativnih in pozitivnih stvari. Vsakdanje življenje je bilo polno tudi prijateljskih stikov z obeh strani. To, kar je oba sosednja naroda resnično povezovalo med seboj, je bilo okolje, je bila kultura. Ne tista kultura, h kateri sta se priznavala, ampak tista, v kateri sta živela.

Zusammenfassung

DEUTSCHE UND SLOWENEN (1815–1941)

Vasilij Melik

Auf dem Gebiet des heutigen Slowenien sprach die bäuerliche Bevölkerung am Beginn des 19. Jahrhunderts überwiegend nur slowenisch. Größere Orte, Märkte und Städte waren zweisprachig. Die Sprache und die Korrespondenz waren in höheren Kreisen deutsch. Auch den Gebürtigen und nationalbewußten Slowenen fiel es leichter, deutsch als slowenisch zu schreiben und zu sprechen. Die slowenische nationale Bewegung setzte sich zum Ziel, das Slowenische als eine Sprache herauszubilden, die auch von der höheren Schicht verwendet würde. Im Revolutionsjahr 1848 wandelte sich die slowenische Bewegung von einer kulturellen zu einer politischen. Einen wesentlichen Einschnitt brachte die Einführung der slowenischen Sprache als Lehrgegenstand in Gymnasien nach der Revolution. Der Intelligenz fiel es jetzt leichter, slowenisch zu sprechen und zu schreiben.

⁷ Koledar šolske družbe sv. Cirila in Metoda za leto 1909, str. 93.

Mit der Wiederaufnahme des Verfassungslebens (1861) bildeten sich in slowenischen Gebieten zwei Parteien heraus. Die slowenische Partei wurde von den Gegnern »die nationale Partei« schlechthin oder pejorativ »die nationaklerikale Partei« benannt. Die andere Partei vereinigte alle Gegner der slowenischen Partei. Diese breite Koalition verschiedenster Anschauungen gab sich den Namen »die verfassungstreue« oder »die Konstitutionelle Partei«. In den 60-er und 70-er Jahren ging die national-politische Differenzierung der Bevölkerung in Slowenien vor sich. Die Wähler der verfassungstreuen Partei nahmen mit der Zeit (ungeachtet ihrer Muttersprache und Abstammung) das deutsche Nationalbewußtsein an. Die Differenzierung verwandelte sich in einen nationalen Kampf, der immer heftiger wurde. Zum deutschen Lager gehörten die große Mehrheit des Adels, fast die Hälfte des Bürgertums und einige von den reichsten Einwohnern der bedeutenderen Dörfer.

Nach dem Ersten Weltkrieg wurden die Deutschen eine Minderheit. Von der slowenischen Seite kam es mancherorts zu einer Art Racheaktionen. Mit der Idee von einer neuen jugoslawischen Gemeinschaft hing auch der Gedanke von der Notwendigkeit einer kulturellen »Umwertung aller Werte« zusammen, die Idee, alle Beziehungen zu der deutschen Kultur völlig abzubrechen und die Verbindungen mit dem jugoslawischen und dem französischen Raum aufzunehmen. Zu einem echten Umbruch kam es jedoch nicht. Da aber in den Schulen das Französische zur Hauptfremdsprache wurde, verschwand allmählich jener Typus des slowenischen Gebildeten, der über die deutsche Sprache mit der fremden Literatur und Wissenschaft in Berührung kam.

In diesem Beitrag war vor allem von einer Seite der politischen Beziehungen die Rede. Das alltägliche Leben war reich auch an freundlichen gegenseitigen Kontakten. Das, was beide Völker tatsächlich verband, waren das Milieu und die Kultur. Nicht jene Kultur, zu der sie sich bekannten, sondern jene, in der sie lebten.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo – »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinsko pisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica **Kronike**« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.